

THOMKA BEÁTA

Útra keltek, és hazataláltak a fikcióban

OTO HORVAT ÉS SAŠA STANIŠIĆ ÚJ REGÉNYEI

Annak a fiatal nemzedéknek a tagjairól van szó, amelyet a XX. század végi háború és Jugoszlávia felbomlása szétszórta a kontinensen, a miénken vagy a még távolabbiakon. A hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig született „expat” generáció számára a feldolgozandó és a feldolgozhatatlan élettapasztalat fokozatosan talál rá formáira. Aleksandar Hemon (1965) Chicagóban, Horváth Ottó (1967) Firenzében, Saša Stanišić (1978) Hamburgban tett bizonyosságot tehetségéről, szellemi és művészi vitalitásáról. Angol, szerb, német nyelven. A magukkal vitt szellemi örökség is több nyelvhez és kultúrához kötődik. Hemon a szarajevói család ukrán és zsidó hagyatéka felé fordul. Horváth Ottó műveltségében együtt van a szerb anyanyelv és az apanyelv magyar rétege. Stanišić úgy keresgél a megélt és képzelt boszniai emlékek között, hogy hol az anya muzulmán, hol az apa szerb felmenői között talál támpontokat prózája számára.

Kétnyelvűek, nyelvváltók és nyelvválasztók sora kereste és keresi tehát hiteles hangját, látás- és megszólalásmódját, művészi eszközeit. A térbeli eltávolodottság nem mindig elegendő, a növekvő időbeli távlat azonban elbeszélhetővé teszi az élménytől az emlékgig, a rekonstrukciótól a képzelteig, a megőrzöttől a felejtésig ívelő folyamatot. Mindazokkal a változásokkal együtt, amelyek az alkotóval, az alkotóban és abban a viszonyulásban lejátszódtak, amely a saját bővülő kulturális háttéréhez, valamint vélt, konstruált és valós múltjához köti. Vagy hozzá fűzi, vagy éppen elszakítja tőle. A fikció azután más irányokat jelöl ki, a poétika beépíti magába a korábbi nyomozások tapasztalatait, vagy idővel mindezt háttérbe szorítják az új intenciók.

Oto Horvat *Noćna projekcija* (2021)¹ és Saša Stanišić *Herkunft* (2019)² című regénye nem csupán a megjelenés időbeli közelsége miatt ösztönzi az együtt-olvasást. Az egyik szerbül íródik Firenzében, a másik a választott német nyelven, amit majd az anyanyelvre (vissza)fordított regények között fog a szerb és bosnyák irodalomtörténet regisztrálni. Horváth műveit rangos szerbiai díjak, Stanišićét német elismerések értékelik, a méltányolás mindkét esetben az eredeti megjelenés nyelvétől és közegétől függ. Minthogy egymástól alapvetően különböző alkatú, tónusú, alaphangoltságú prózákról van szó, felesleges a párhuzamok erőltetése. Ennek ellenére körvonalazódik a belátás, hogy e fikciók mélyrétegében több közös motiváció munkál. A kétféle poétika átgondolásához egyértelműen külső támpontot jelenthetne az írók életútja. Talán kifejezetten mellékes szempontot, ha új műveikben történetesen sem Horváth,

¹ Oto Horvat: *Noćna projekcija* (Éjjeli kivetítés), Akademska knjiga, Novi Sad, 2021.

² Saša Stanišić: *Herkunft* (Származás), Luchterhand Literaturverlag, München, 2019. A kötet szerb kiadása: *Porijeklo*, Anda Bukvić fordítása, Pažin Booka, Beograd 2021.

sem Stanišić regénytémája nem tenné hangsúlyossá a hazalátogatás eseményét. Ebből a metszéspontból ível különféle irányokba a két regényfikció.

A *Noćna projekcija* virtuális múltkeresés, a Firenzéből anyjához, Újvidékre hazalátogató festő szembenézési kísérlete saját megrázó gyermekkori élményeivel. És azokkal a családtörténeti mozzanatokkal, amelyekről sejtései vannak, tapasztalata azonban nem lehet. A szöveg pontszerűen, térben lokalizálva, ugyanakkor szétszórta utal a szerzői életrajznak megfelelő helyszínekre. Mintha a személyes elbeszélő megrendültsége, komor keresgélése a családi múlt tényeiben, az albumokban, archívumokban, fiókokban, találkozásokban nem a közelre kerülésről, hanem a kísérlet szükségességéről és hiábavalóságáról tanúskodna egyidőben. Meghiúsul a találkozás azzal az Énnel, aki a tudatban a valamikori Én nyomába ered. A regény az olvasókban a képzelt belső utazás benyomását kelti. Abban a megközelítésben azonban más módon állnak össze a motívumok, melyek a történet több szituációjában felismertetik a valamikori tények és fikciós megfelelőik egybecsengését. E sajátos látószög mégsem a biográfiához visz közelebb, hanem felerősíti azt a tompa vibrálást, amit az elbeszélő imaginációjában is meg nem tapinthatónak, fel nem ismerhetőnek, azonosíthatatlannak mutatja mindazt, amit a saját múlt részének vélt. Az önkeresés, az önmegismerés útját járja, s noha az éjjeli Újvidék ismerős utcáin bicikliző, kerékpárját tologató felnőtt férfi előtt haszatalannak tűnik saját kóválygása, a regény létrejötte cáfolja a bejárt út értelmével kapcsolatos kételyt. A fikció lehetőségeire támaszkodó elbeszélés- és szerkesztésmód lehetőséget biztosít a történet elbeszélője számára a megmutatkozásra, az önfelfedésre és a szembenezésre. Nincs és nem következhet semmiféle megkönnyebbülés sem az ő, sem az olvasó számára. A harmóniába nem oldható valamikori események és viszonyok a későbbi perspektívából sem rendeződhetnek megnyugtató összképpé. A hazalátogató a családtörténet rekonstruálható és összeilleszthetetlen darabjainak halmazával teszi súlyosabbá a továbbra is magával hordott, imaginárius úti puttonyt. Személyes veszteségeit, az emlékezetbeli űröket, a megtörténtek lehetséges kései értelmezését.

Stanišić a származástörténet-rekonstrukciót, a *Herkunfot* egyértelműen önéletrajzi elbeszélésként alakítja, datálja. „2018. március 7. Višegrad, Bosznia-Hercegovina”, ez áll a rövid bevezető fejezetben, a következőben pedig saját biografikus adatai következnek: „A drinai Višegradon születtem 1978. március 7-én.” Prózáirói gyakorlatához híven epizodikusan, lazán szerkeszt, anekdotákat vesz át, történeteket ad tovább. Ahogyan szinte minden művében megjegyzi, gyűjtöget, elmesél, újramond. „Így meséltem ezt éveken át. Ez volt a magyarázat arra, hogy élvezem a kitalálást.” Mint a nagyapja, aki sosem adott a gyermek kérdéseire egyenes választ, hanem azokra kis történetekkel válaszolt.

A gyermekkorban otthonról eltávozott férfi támpontokat keres emlékezéséhez és képzelgéseéhez. Korábban ehhez a nagyapa jelentette a forrást (*Hogyan javítja a katona a gramofont*, [2006] 2008), most a szerb nagyanya a központi figura. Szerkezeti szempontból kell valaki, aki körül, mint jelképes tengely körül, elrendezhető az eredet, a származás ismert és ismeretlen mozaikkockái. Ezt a biztos kiindulópontot azonban megingatja a parányi hegyi faluban élő, 87 éves asszony demenciája. A tényleges, vélt és valós emlékek után nyomozó unoka képzeletben maga is visszahelyezkedik a gyermekkorba. A Baka különösebb igyekezet nélkül ugyancsak ott van, ott toporog öregén és anyját kereső kislánnyként. Tudata már eltávolodott a reális időtől, a jelentől, az

időérzékelés beleolvadt a régmúltba. Kiváló modell a saját eredet megalapozásán fáradozó unoka számára. Megerősítő felismerés, hogy a síkok egybemossa, a jelen és a múlt keveredése és új összefüggések teremtése nem csupán az önkéntelen demens elmeműködés, hanem a fikciós konstruálás jellemzője is. Még nagyobb lendületet kap hát az emlékezés és felejtés közötti ingázás, igazolást kap az újramondás, átköltés, a kitalálás, amit akár a mítoszteremtés rendeltetésével is el lehet látni.

Elgondolkodtató a két látásmód különbsége. Horváth befelé forduló tekintete, diszkrét, meditatív, elégikus hangja a líra és az esszé hangvételeit idézi. Stanišić beszédmódja játékos, ironizáló, mesélő, fecsegő jellege ellenére határozottan a valószerű, a történeti, a realizmusokkal rokon jelleget erősíti fel. Kirajzolódnak az alkat, a temperamentum, a művelődés, az olvasmányok, a saját örökség körvonalai. Horváth meghatározó Mészöly-, Rilke-, Pilinszky-élményei, illetve a Stanišić-próza háttérben álló gazdag déli történetmondó, mesélő, anekdotázó, nagyotmondó élelőszóbeli tradíció. Hogy az utóbbit vajon németországi iskolaévei mennyire tették járatosná a klaszszikus boszniai és a szerb realista novellahagyomány terepén, nem tudható. Hogy ennek mégis ösztönös továbbvivője, az bizonyos. És az is, hogy németországi népszerűségéhez egyelőre az az egzotikumként ható boszniai atmoszféra is hozzájárul, amit lényegében maga is furcsaságok és ellentmondások terepeként él át.

Egy-egy jellegzetes részlet jól kirajolja a két regényfikció sajátosságait. A *Noćna projekcija* utolsó kis epizódjai között (146–154) olvasható az esti, éjszakai újvidéki „projekcióba” ékelt történet. A Dunához érkező sétálóban mintha megelevenedne a már nem élő zenész apja hangja. Nem a Danilo Kiš által megörökített, 1942-es tél újvidéki magyar atrocitásait, hanem ezek egyik következményét, a háború vége előtti eseményeket idézi. A Bogánics nevű kutyájától elválaszthatatlan, tizenkét éves kisfiú apját, az újvidéki szóda- és krakkerüzem magyar tulajdonosát 1944 nyarán mobilizálják. Az elbeszélő nagyapja dezertál, hogy elkerülje háborús bűnössé nyilvánítását, és Kanadába szökik. Noha menekülését fia megbocsáthatatlan bűnnek érzi, felnőttként maga is elhagyja családját, elzúllik. Az elbeszélői tudat egy veszteségektől, kicsapongásoktól eltorzult apaképet őriz. A Karl Ove Knausgård hexalógiában szereplő traumatikus apaélményhez hasonlót.

A *Herkunft* „Én, a szlovén” című rövid fejezetében az elbeszélő németországi iskolás koráról beszél. A fiú a kilencvenes évek elején két dologtól szeretne szabadulni: attól, hogy jugó származású és hogy menekült. Inkább szlovénnek mondja magát, hisz az alpesi köztársaság még sincs oly gyakran a címdalakon, mint saját vidéke. Másutt arról beszél, hogy születési országa immár nem létezik. Amíg megvolt, szüleihez, boszniai szerb apjához és muzulmán anyjához hasonlóan jugoszlávnak tartotta magát. Egy többnemzetiségű ország szülötte voltam, két, egymást szerető ember utódja, mondja, akiket a jugoszláv melting-pot (olvasztótégely) megszabadított a különböző vallások és származások béklyóitól. Amikor 2009-es látogatásakor a kis hegyi falu temetőjében a dédszülők sírjánál járnak, nagybátyja kijelenti, te innen származol. A hazalátogató felnőttben felmerül a kérdés, mit jelent ez az *innen*. A szülőotthon földrajzi helyét? A tolófájdalmak idején fennálló országhatárokat? A szülők családfáját? A géneket, elődöket, a nyelvjárást? „Bárhogyan is forogtjuk, a származás konstruktum. S mint ilyen, átok.” Később visszatérve e bonyolult kérdéshez már-már destruktívnak véli az eredet problémáját egy olyan korban, amikor a családi gyökerek

ismét megkülönböztető jegyekként működnek, az elválasztó határok erősödésével pedig programszerűvé válik a diszkrimináció.

A két regény különféle atmoszférikus és tárgyszerű szemcséi mozaikká rendeződnek. A tapasztalat, emlék, imagináció mindkettőn más módon rajzolja ki az elbeszélte virtuális utakat. Bármely pontról közelítenénk Horváth és Stanišić mai prózájához, nyilvánvalónak tűnik, hogy alapkérdéseik a fikció lehetőségeire vannak utalva. Akkor is, ha látszólagos minden térbeli hazatoppánás, akkor is, ha már nincs kit felkeresni otthon, és akkor is, ha akad valaki, aki megerősíti odatartozásod. Ezt vállaljuk az olvasás gesztusával.

